

TELESKOP

Ivan Bratko

10. Strel

»Zbiram late, deščice, deske, palice!«

»Zakaj pa to?«

»Mnogi jih zbiramo. Direktiva. Nekaj se bo zgodilo. Z ograje ob latrinah sem odtrgal dve dolgi lati, s pogradov pa kradem prečne deske. Po kotih se valjajo prazna brezova omela, vse metline palice sem populil. Haha!«

Tesarski pomočnik Janez se je ves važen zaupno sklanjal k Milošu. V njegovih mladih rjavih očeh, v katerih je bilo nekaj, kar je Miloša spominjalo na grobi les, je bila dotlej neznana vnema. Ob teh letih se je Janez prvič vžgal, pa čeprav ne ve, zakaj to dela!

Milošu se je zasvetilo: spomnil se je smešnih omel, ki so ležala v kotu kot odrezani lisičji repi. Že dva dni je bil smeh, razburjanje in vrišč zaradi njih. Pometati niso več imeli s čim. Machi se je že izkričal zaradi tega, toda krivcev ni mogel odkriti. Končno je od nekod prišel glas, da so si nekateri napravili iz metlinih držal police, kar pa seveda ni bilo res. Milošu takrat še na kraj pameti ni prišlo, da romajo palice v teleskop.

»Janez, skušal se bom prebiti v sosednji sektor. Če bo kontrola, reci, da sem bolan ... latrine ... in tako dalje ... Če me do noči ne bo, pa daj namesto mene svojo kitaro na moje ležišče. Dobro jo pokrij z deko!«

»V redu!«

Miloša, Tarasa in druge so odpustili z dela na komandi. Miloš je bil dodeljen teleskopu, kjer so že delali v treh posadah.

V popoldanski izmeni so se zbrali pri jašku: Štefan, Ljubo in Miloš. Štefan se je skrbno opremljal z vsem potrebnim: dva klina je spravil v hlačni žep; signalno vrvco si je privezal čez goli život; vrv s kavljem si je pripel čez pas; v roke je vzel deko. Bil je obložen kakor potapljač, preden se spusti na morsko dno.

»Modernizirali smo se, odkar te ni bilo v teleskopu. Za tole vrvco — Štefan je dal Milošu otipati tanko signalno vrvco — potegni, če bi pretila nevarnost! Takoj te bom začutil.«

»Dobro!«

»Pri vlačilni vrvi pa pazi na moje signale! Brž ko bo deka polna, bom potegnil zanjo. Takrat začni vleči!«

Miloš je otipal med prsti debelo, močno, trikrat pleteno vlačilno vrv. Ležala je na dnu jaška kot zvita kača.

»Ležal boš v jašku, vlačil deke in dvigal zemljo na vrh. Pa počasi vleci, drugače gre deka prehitro po gobe,« mu je naročal Ljubo.

»Glejta, da ne zapustita svojih mest, dokler se spet ne prikažem,« jima je zabičal Štefan in se odplazil po rovu. Kača na tleh se je odmotavala in manjšala, šla je za njim.

Miloš in Ljubo sta sedla na rob jaška. Bila sta v kopalnih hlačkah. Šepetala sta. Ljubo je bil molčeč in siten, dokler ni Štefan izginil, zdaj pa ni znal nehati:

»Veš, kar zadovoljen sem, da sem odnašalec. Kopal sem tudi že. Kopanje je vražje. Ta luknja je kot kletka v zanikrnem zverinjaku. Samo nekaj zmerom istih gibov, drugega nič. Če se kaj zgodi, ne moreš ven! Kakor da bi bil zvezan...«

Ko sem bil majhen, se mi je rado sanjalo, da me lovijo. Tekel sem, kar so mi noge dale, nenadoma pa se nisem mogel več premakniti z mesta. Ko so me preganjalci že grabili za vrat, sem se zbudil. Bil sem ves moker, prestrašen in srečen, da sem doma v postelji...

Ko sem bil prvič kopač, se mi je zdelo, da imam ves svet na sebi. Zadušiti me je hotelo. Zdelo se mi je, da se bo zdaj zdaj vse nad mano podrlo. Groza me je bilo, dokler se nisem navadil. — Pred tremi dnevi sem zadnjič kopal. Nenadno se vsuje name cel slap mivke, kamenja in zemlje. Padalo je na goli hrbet, po nogah, v lase, povsod. Stresalo me je po vsem telesu. Stisnil sem se k tlom, glavo sem zaščitil z rokami. Bilo je, kot da bi nekdo krušil s stropa cele lopatke in jih metal name. Nisem se mogel odločiti, ali naj pobegnem ali ne. Ostal sem. Naj me zasuje, hudič! Ven ne grem. Najprej je lilo kot močan dež, potem je samo še pršilo. Že sem si oddahnil. Pa spet kot gost dež... Ponekod je odletela vsa mivka in grušč. Še zemljo je načelo. Ko sem se priplazil noter, je bil majhen rovček, ko sem šel ven — cel hodnik. — Na jašku se je Štefan ponorčeval: »Kaj, vsipavalo se je? Zato sem toliko odnašal. Jaz sem pa mislil, da si ti vse to izkopal. Hehe!«

Miloš se je nagloma spustil k vrvcam: tu sta oba konca vlačilne vrvi, tu je signalna vrvca. Mirne so. Prisluhnil je v rov: toliko da je

lišal rahle šume. Štefan je bil previden. Bil je že šestnajst metrov daleč, pod stražarsko sentinelo.

»Prve metre je bila plast zemlje debelejša. Tudi drobnega gramoza je bilo več. Zdaj pa je vedno več debelih kamnov. Vražje prodje! Pa še nekaj nam škoduje: Če se spomniš, Miloš, od vrat naše barake pa do žic teren močno pada. Vsakdo, kdor se zaleti od vrat proti žicam, pospeši korak, da gre navzdol. In to je prav nad teleskopom. Hudičevi majalci, a ne? — Vso dopoldansko in nočno izmeno smo izgubili z gradnjo podpornikov. Koliko desk in deščic, palic in paličic, lat in latic sem zvlekel v rov! (Ljubo je bil glavni intendant rova.) Peter mi je nanosil drv, na komandi pa je ukradel veliko bukovo poleno. In vse to roma čez Polov pograd. Ajdovcu se kar širijo oči. Mnogi mrzlično zbirajo vse to, a ne vedo, za kaj. — Kako pa je Gato tudi delal, nimaš pojma! Zavaroval je vsa najbolj nevarna mesta. To so cele gradnje iz lesa. Brez tega nas bi zasulo. Pa veš, kako dela? Uleže se na hrbet, se sključi ko maček in upre kolena v strop. Roke pa ima proste za delo. Vso noč je delal in še dopoldne. Ravno prej je šel spat.«

Miloševi prsti so začutili rahle trzaje vrvi. Zagrabil jo je krepkeje. Trzaji so bili močnejši. Še enkrat je kontroliral, ali je prazna deka, ki bo pričela romati proti Štefanu, dovolj pritrdjena. Kavelj je bil čvrsto pripet. Pričel je vleči. Šlo je trdo, težko, počasi. »Samo počasi, da se mi kaj ne odtrga!« Nenadoma je vse obtičalo. »Kje se zatika?« Potegnil je še močnejše, a previdno, nesunkovito. Spet se je rahlo premaknilo. »O, deki sta se srečali, na pol poti sta!« Potem je šlo laže. Vedno več vrvi je bilo v njegovih rokah. Zagrabil je polno deko in jo kot dragega otročička dvignil na vrh jaška.

Štefan je ob nogah otipal prazno deko.

Tako so romale deka za deko. Gor — dol, gor — dol. Trzaji, odpenjanje in zapenjanje, vlačenje, dviganje in klepeti z Ljubom. Miloša so dali na najlažje delo. To je videl. In nič mu ni bilo lepšega kot naglo sprejemanje polnih dek.

Med dvema pošiljkama se je splazil v rov. Na začetku se je komaj vlekel skozenj, potem pa je bil rov vedno širši in višji. »Tu se je vsipalo.« Na tleh je otipal razmetano kamenje in kupe odkrušenih plasti. Bila je popolna tema. Objel ga je tesnoben občutek, ki ga dotlej ni poznal. Če podporniki odpovedo, če stražarji opazijo rov... V jašku si ni bil svest, kako blizu je smrti. Živel je v svetlem upanju, da bodo uspeli. Na kaj drugega sploh ni nikdar napeto mislil. Toda če do česa pride, ali se ne bo zbegal, izgubil glave in živcev? — Ljubo in Štefan... Onadva sta si od vsega začetka na jasnem, kakšne so te stvari. Boj! In v boju lahko padeš. Ljubo je zadnjič rekel, da nas bo

morda po vojni ostal vsak — deseti...! Igor pa je nato dejal, da ne bo tako hudo... O ta Ljubo! Kako prostodušno govori o svoji grozi in o strahu. Ničesar ga ni sram. In rad pokritizira nas vse. Če pa bo treba z glavo skozi zid, bo brez pomisleka tvegat.

Miloš je prižgal vžigalico in jo dvignil pod strop: zgoraj je bilo vse v deskah, latah in palicah. Ves strop je bil obokan. Ob straneh pa so bila polena in palice, ki so kot tanki stebri podpirala strop. Kakšna mojstrska graditev! Vse je kot v miniaturnem rudniku. Deli ležišč, pogradov, ograj, paketov in metel — vse je tu ubrano v svojevrstnem latniku teleskopa.

Nenadoma odjekne strel iz puške. Močno, čisto blizu, prav pri njem. Vžigalica mu ugasne. Miloš se ves prilepi k zemlji, kot partizan, pričakujoč salve. Nato gluha tišina. Od kod ta strel sredi popoldanskega miru? Je bil namenjen rovu, njemu, komu? So alpinci kaj opazili? Ven, ven v jašek —! Hoče se obrniti, s potrpljenjem bi šlo, a ne utegne. Kar po rakovo se zažene nazaj. Goló telo se zvija na levo in desno. Glava in pleča se sunkovito in naglo nagibajo zdaj k desni steni, zdaj k levi. Hitro, samo hitreje, še devet metrov do jaška. Prehiteti komando, zvedeti, kaj je, osvoboditi se tesnega rova! Kar zadene ob trd predmet, ki trešči po fleh. »Podpornik se je podrł!« ga zaskeli. Divjanje se spremeni v naglico. Na podlehti pritiska vsa teža telesa, ki se zvija in poganja nazaj. Zdaj leva zdaj desna dlan se izteza proti konici rova. Hoče se obrniti. Plaziti se z glavo naprej — to je hitreje, potegneš se z vsem telesom. Toda že je v tesnem delu rova, kjer se komaj telo prerine. Mora po rakovo naprej. Telo je zmeraj težje. Podlehti so kot svinec. Počil bi. Ne! Še nekaj metrov do jaška. Gornji zobje mu do bolečin pritiskajo na spodnjo ustnico. Premetava se neurejeno, nazaj, samo nazaj. Pri jašku mu roke omahnejo kot mrtve.

»Takoj ven, v barako,« mu šepne Ljubo.

»Pa Štefan?«

»Ga bom jaz počakal.«

»Toda rekli smo...«

»Izgini! Da se ne bomo gnetli pri izhodu. Pri dviganju v barako bodi previden!«

Kradoma se splazi pod Polov pograd. Prisluhne: popolna tišina. Zaseda? Čakajo nas z revolverji in zmagoslavtnimi obrazi? Cantalupo, Machi, Molinaro, Vicedomini... Toda Ljubo je rekel, naj takoj izginem v barako. Da ne bo prepozno? Nalahko prične dvigati desko. Odločilni trenutek. Dih mu zastane. Desko nekdo od zgoraj nagloma dvigne. Roka, ki je iskala po temi, ujame njegovo. Polo mu pomaga ven. Še nikdar ni s tolikšnim olajšanjem zagrabil vlažne prijateljeve roke.

Polo mu pove, da je strel padel pred triintrideseto tik nad rovom. Miloš mu pogleda v obraz: desna obrv mu nemirno vztrepetava.

Miloš med samotnimi, puščobnimi prehodi odhiti proti devetnajsti baraki. Po glavnih poteh opazi skupine ljudi, ki se nagloma zblížujejo in razhajajo. Prešine ga star spomin: Ko je bil še majhen, so imeli doma v veliki košari kup mladih zajčkov; otroci so se igrali z njimi, pobrali enega iz košare, ga nerodno mečkali in nazadnje spet vrgli nazaj; morali so ga malce pohabiti, ker je šepal. In zajčki so se vsi vznemirjeni nagneti okrog njega, se ga dotikali, se niso mogli ločiti od njega... Taki so se mu zazdeli ljudje s Canal grande, ki so ta hip stikali glave in tekali sem ter tja, pretreseni od nenadnega strela.

V devetnajsti novo presenečenje: okrog njegovega pograda stojijo marešalo Milochi in še dva karabinjerja. Miloš je obupano miren: »Izdani smo. Rov je odkrit!« Na njegovem ležišču je vse razmetano: srajce, robci, knjige, zapiski in mamini preprosti lončki, v katerih mu je pošiljala medu. Z obupom pogleda na to revno razstavo znanih predmetov.

»Pazim, da ne bodo česa podtaknili, prašički,« mu šepne Poženel, ki gleda kot ris na stvari in na roke karabinjerjev. Milošu nenadoma šine v glavo: »Zakaj me niso pri rovu počakali, če kaj vedo?«

»Sezuj čevlje!« mu ukaže Milochi in pokaže s prstom na njegove močno blatne čevlje. Miloš je žalostno nevoljen na samega sebe: pred odhodom iz kleti si jih je pozabil očistiti.

Karabinjer odtrga na zadnji strani podlogo in izvleče izpod nje pet velikih, svetlih bankovcev po tisoč lir. Denar je bilo strogo prepovedano nositi pri sebi. Tudi najmanjšo vsoto je bilo treba prijaviti in oddati na komandi. Miloš je skrival denar za beg.

Karabinjerja ga vkleneta. Odvedejo ga s sabo. Še vedno ga muči zaradi rova... Z obrazov karabinjerjev je težko kaj razbrati: marešalo je zapet in uraden, čeprav ga imajo za dobričino, njegova spremljevalca pa sta važna in enostavno surova v rejeni obraz. »So me morda zasumili na komandi, kjer je Taras ukradel specialko? Je za vsem Cantalupo? Ali pa Glavač? Mogoče me je Paa izdal? Ne, tega ne verjamem. Za denar v podlogi so morali od nekod zvedeti. Morda me je opazoval Glavač, ko sem ga skril?«

Čez pol ure je Miloš visel na visokem kolu. Z rokami na hrbtu je bil privezan nanj. Konci prstov so se dotikali tal, pete so bile v zraku. Zahajajoče sonce mu je svetilo v oči. Veriga se mu je zajedla v roke, da so bile modre in nabrekle. Dlani, podlehti, noge, ves život ga je bolel, da bi tulil. Vse naokrog ni bilo nikogar... Muke mu je ublažil usmiljeni mrak nezavesti.

11. Nevidna rvača

Med triintrideseto in žičnimi ovirami je bil najlepši prostor za popoldansko sončenje. Baraka je gledala proti jugu in sonce se je upiralo naravnost vanjo; onstran žic pa so se oči lahko napasle zelenja travnikov, murv in zoreče koruze. Črt in slikar Niko sta ležala prav nad teleskopom, na desni od njiju je bil Taras, še naprej proti desni in na levi pa so se zvrstili nagci v kopalkah iz triintridesete in iz drugih barak.

V stražnem stolpu onstran žic se je vrtel nemiren alpinec. Zdaj pa zdaj mu je pogled obvisel na golih telesih, potem pa ga je hipoma umaknil in se oziral po pokrajini in proti vasi, ki je tonila v zelenju.

Črt je prebiral Nikovo risarsko mapo. V kampu se je Nikov duh spet razigral... tu so risbe internirancev, ki postopajo, polegajo in posedajo, kakor lesene lutke, v katerih ni več življenja, ampak le še pričakovanje... tam so skice posameznikov iz kampa. Črtu sta ugajali zlasti dve. Na prvi je možic z divje rastočo brado; z grozo strmi v roko, v kateri mu dogoreva ogorek. Pod sliko pa je napisano: »L'ultima sigaretta«. — In druga: mlad možak z rokami v žepu; sredi kretnje je hipoma obstal in se udržal, da ni storil nekaj velikega, za kar se je bil že sprožil. Pod risbo pa z majhnimi črkami napisana besedica: »Škoda«. Škoda, da gnijem v tej luknji... je pomislil Črt.

»Pojdimo pod prho,« je predlagal Niko.

»Ne grem,« se je uprl Črt.

»Zakaj ne? Saj si ves potán!«

»Bi me takoj spet zgrabila revma!«

Niko, Taras in drugi so odšli. Črt je za hip ostal sam. »Raje se pražim na soncu, čeprav mi je obupno vroče,« je sklenil. »Lahko bi mi prav ta čas nekdo zasedel mesto, pa ga ne bi mogel pregnati.«

Pretegnil se je po tleh in nastavil uho na zemljo; kakor da bi ga nastavil na majhno žepno uro: od daleč je ni slišati, ko pa jo pritisneš k sebi, jo slišiš: enakomerno, nežno, tiho, a razločno. »To je Štefan... Ljubo, Miloš in Štefan so v popoldanski izmeni.«

Že več dni se je Črt prvi prihajal sončit nad teleskop. Bal se je, da si ne bi kdo drug prilastil tega mesta. In vedno ga je vleklo, da bi se kakor drugi šel oprhat. Ohladil bi se in laže prenašal to pasjo vročino. Saj se poprej ni nikdar sončil, to je bilo za študente. Zato mu je zdaj teže. Za hip bi odhitel z drugimi, se prerinil med prve in se vsaj malo zmočil; saj ni treba celo uro čepeti pod prho in ji nastavlјati roke, noge, prsi, hrbet, kot to dela Niko. Toda že sama možnost, da bi

ta čas lahko kdo legel na njegovo mesto, ga je odvrnila od teh zapeljivosti.

Danes pa se je domislil nečesa drugega: morda bi odšel pod prho po Nikovem povratku in ga poprosil, naj mu čuva mesto? »Niko ne bo slišal tajnega tiktakanja. To je skoraj gotovo. Kakor kak profesor je. Če bi ga pa le slišal, saj je naš, lahko bi mu zabičali, naj molči. Toda odkritje je odkritje. Samo tisti, ki delamo v teleskopu, smemo vedeti zanj. Tudi partijci ne vedo vsi za teleskop. Tako je nevarnost najmanjša. In Niko! Mnogo se druží s tenenteji, pije, mnogo govori... Ne! Prav v tem prikrivanju, v teh tisočeri majhnih previdnostih, v tem je vse. Najmanjša napaka je lahko usodna. Taki trenutki so pri vseh velikih podvigih, dasi so navadno kratki, pri teleskopu pa se vlečejo dneve in dneve, tedne in tedne, in kdo ve, kdaj bomo na koncu. Nikdar prav ne veš, kdaj lahko z najmanjšo nepremišljenostjo podreš vse. Vzemimo: grem pod prho, pozabim mapo na svojem mestu, nekdo jo hoče pogledati in se uleže prav nad teleskop. Štefan močneje udari z zagozdo ob kamen, neznanec ga sliši, četudi ni nagnil glave k zemlji. Lahko da ne postane pozoren, lahko pa postane, pokliče še druge, nastavi uho, vsi nastavijo ušesa, prisluhnejo, ugibajo, govorijo o tem vsem naokrog, konec... Ne! Zaradi prhanja ne tvegam niti lasu. Prav zato sta me Štefan in Dušan poslala sem.«

Niko, Taras in drugi so se vrnili.

»Ni vode.«

»Zaprle so jo svinje!«

»Morda bi jih poprosili zanjo!«

»Se jih nič ne prime!«

»Tako kot nas!«

»O, nas se sonce prime!«

Zakrohotali so se in plegli.

Črt je zopet prelistaval mapo. Živo, vprašujoče:

»Kaj pa ta skica za spomenik madoni?«

Znano je bilo, da je komanda naročila Niku, naj bi izdelal spomenik madoni, ki bi stal sredi kampa.

Niko zaupno, s prstom na ustih, skoraj šepetaje:

»Sabotiram... Glej te madonine skice: kako so površne, napravljene tjavdan, samo da jim nekaj pomolim pod nos, kadar pridejo gledat. Zadnjič so me poslali po ilovico izven kampa. Napravil pa nisem nič. Pridi pogledat v moj atelje v skladiščni baraki, boš videl! Vsak dan znova premečem ilovico, da je osnutek vedno malo drugačen. Čutijo pa že, da jih vlečem za nos. Na tihem se jezijo! In koliko vina in kruha so mi že znosili na račun te madone!«

Nikove svetle, skoraj vodene oči so lokavo zaigrale.

»Zakaj pa madone nisi odklonil?«

Niko pridržano, prizadeto, z dlanjo na prsih, kakor v obrambo:

»Nisem mogel. Če bi jo naravnost odklonil, bi mi vzeli atelje in mape. Preprečili bi mi delo. Tako pa bo isti učinek: Nikove madone ne bodo nikdar videli... Vem, kaj misliš! Nekateri mi naravnost očitajo: 'Niko dela madono za fašiste, Niko pozdravlja z dvignjeno taco, Nika zalivajo z vinom, saj je več pijan ko trezen.'«

Ogorčeno, brez spakovanja, s pogledom iz oči v oči:

»Črt, povem ti, tudi moje delo ni od muh. Lej, poleg te skracane madone — skrbno izdelani osnutki za spomenike Ivanu Cankarju, Richardu Jakopiču in Antonu Aškercu. Ivan Cankar sredi Ljubljane! Ves je v pohodu: nagel, v dolgem koraku, ves sklonjen — naprej!«

Navdušeno, kot žebelj na glavico:

»In karikatura Machija! Ga nisem zadel, prasca?«

Črt si ogleduje Nikovega Machija: ves je zalit, sami kolobarčki v obraz, v tilnik, čez život; majhen alpski klobuček mu pada na nizko čelo; široke gamaše; v iztegnjeni roki bič, s katerim bo zdaj zdaj zamahnil; v obrazu naslada nad trpljenjem deklice, jokajoče pri nje-govih nogah.

Črt se je neopazno zavalil stran od teleskopa. Prav nad njim je bil Niko, ki je kar rinil vanj. Na desni od njiju je nalahno zasmrčal Taras. Bil je ves temnorjav, Črt pa karminasto rdeč. Tarasovo telo je bilo ubrano, vitko in mišičasto, skorajda nežno. Plavalci imajo taka telesa, se je spomnil Črt.

Niko pa je nadaljeval nadvse zaupno, modro, jedko: »Očitajo mi pijačo! In kdo mi jo očita! Lej, meni Lah! vse povedo: so med nami izobraženi ljudje, ki se zagrinjajo v 'kulturni molk' in se držijo kakor svetniki v okvirih, po nevidnih poteh pa romajo pisemca na Visoki komisariat, na Corpo d'Armata in k 'uglednim' belčkom. In ti vražji moledovalci za izpust vpijejo: 'Glejte Nika, ki pije laško vino!' Pajki predejo mreže... Jaz nisem tak. Tak sem, kot me vidiš...« — izprsil se je in se s pestjo udaril po koščениh rjavih prsih, kakor da bi hotel reči: enostaven sem in odprt kakor te gole prsi, polne osivelih kocin. — »Ničesar nimam za bregom. Tudi nisem kakor tisti operni pevec, ki ob nedeljah za hlebčke poje pri bojkotirani maši, zvečer pa se košati v baraki: 'Uničujem laški imperij, ker jim za vsako mašo pojém tri panjote.' — Malokdaj sem še toliko delal in imel toliko lepih zamisli, skic in osnutkov. Za grafiko, za olje in za kamen. V Ljubljani sem se stalno tolkel z lenobo... in gostilne, kavarne... ženske... dušila me je soparica životarjenja. Zdaj me je premikastilo...«

Črt se je nenadno prestrašil. Opazil je, da se je bil odmaknil od teleskopa. No, Niko bi v svojem ognju ničesar ne slišal, četudi bi spodaj norci razbijali. Vendarle se je potegnil nazaj in ga skorajda surovo odrinil.

Niko je povzdignil glas:

»Veš, Črt, jaz sem drugačen človek ko vi. Vam je borba vse, vi ste sužnji borbe za svobodo. Meni pa plavajo noč in dan pred očmi grafične mape, bron in kamen. Morda je vaša pot težja... Moje delo v kampu so samo skice in zamisli, niso pa igračkanje. Vem, garanje me še čaka. Do uresničitve vsega tega je še daleč. Če bom po vojni ohranil duha, ki me danes podžiga, bom tudi jaz prišel do konca... Vsi pa se klanjamo skupnemu bogu: Igor s politiko, Črt z akcijo, Niko morda z modelirnikom in svinčnikom...«

Niku je zastala beseda. Napeto se je zastrmel v alpinca v stolpu. Ta je s puško meril zdaj na Tarasa, zdaj na Nika, zdaj na druge, ki so se sončili.

»Glej ga, hudiča, na nas meri,« je tiho šepnil Niko.

»Večkrat to dela. Menda za zabavo,« se je omalovažujoče posmehoval Črt.

»Lepa zabava, prekleto!« Niko je zabliskal s svojimi svetlimi očmi in se popraskal za ušesi.

Vojak v stolpu je povetil puško in odmaknil nogo, ki jo je bil uprl na lato, da je laže meril. Položil je puško v kot k mitraljezu in k drugi puški. Potem je gledal po kampu. Morda je videl, da ga mnoge oči opazujejo, ker se je sunkoma obrnil in se zazrl v nasprotno stran, kjer so bila polja, travniki in vas. Od vasi se je lepo videl samo zvonik stare romanske cerkve.

Niko tehtajoče, stvarno:

»Vicedomini je rekel, da bo dovolil razstavo moje grafike. Razstavljali bi še nekateri drugi slikarji iz kampa. V trpezariji bi dobili prostore. To bi bila imenitna stvar, a ne? Vprašal sem ga, ali bodo kaj cenzurirali, pa me je zviška zavrnil: „Karikatura je v Italiji zaželeni!“ Rad bi, da bi bila razstava čimprej. Ne vem, zakaj mečkajo. Če bodo zavlačevali še kak teden, dva, je sploh ne bo, zakaj z madono jih ne bom več mogel dolgo vleči.«

Obmolknil je. Črt je zadremal. Tišina, polna žgočega, trepetajočega zraka, je zajela ves prostor pred barako. Nenadno s stolpa odjekne strel. Nagci v kopalkah planejo pokonci ko naelektreni. Samo Taras obleži, kakor da bi bil prilepljen na zemljo. Telo mu rahlo vztrepetava. Curek krvi mu brizgne nad desnim kolkom in se razlije po

prašni, izsušeni prsti. Kroglja mu je prebila trebuh in se zarila v zemljo. Naglo je nastopila smrt.

Niko je bil kakor iz uma. Majhen, gibek in nagel je tekal od človeka do človeka, pripovedoval, kaj se je godilo in neprestano ponavljal, da je za las ušel smrti. Kampo je vrel kakor mravljišče.

Takrat je Miloš stekel iz triintridesete.

Takoj nato je karabinjerska patrulja razorožila vojaka v stolpu. Do krvi uklenjenega so ga odpeljali v zasilni zapor. Šel je naglih korakov, zapet, začuden in jezen. Iz zapora so ga odpeljali neznano kam. Nihče ga ni nikdar več videl.

»Zblaznel je,« je govoril Komar.

»Fant ga je izzval s svojo goloto, saj ste videli, kako ga je gledal,« je dodal Bratuš.

»Izmazati se je hotel iz vojske,« je od nekod prinesel Skledar. »Bil je v Abesiniji, v Albaniji in v Severni Afriki. Deset let vojske ima, pa mu je vseeno.«

»Strel je bil namenjen Niku, ker še ni napravil madone,« se je oglasil Rogač. »Uklenili so ga zaradi lepšega.«

»Nalašč so norca poslali v stolp. Vedeli so, kaj bo napravil,« je pribil Ljubo.

»Namignili so mu, naj nekoga ubije. Vseeno koga, samo da nas zastrašijo. Norec pa ni,« je oporekal Gato.

Vsa stvar je ostala zavita v temo. Le Cantalupov pogovor s kolonelom, ki ga je bil ujel Taras, je bil več kakor sumljivo znamenje.

Še istega večera, že v temi, sta na samotni severni strani kampa švigali senci Igorja in Štefana. Nocoj sta bila kratka. Računala sta z razpoloženjem množice. In ukrepala.

Drugega dne pozno popoldne, ob isti uri, ko je umrl Taras, je po vsem kampu zadonel stari jugoslovanski:

»Ta-ra ta-ra ta-ra ti-ti!«

Zatrobilo je trikrat, živo in naglo; nato še enkrat, dolgo.

V triintrideseti so planili na noge. Tisti, ki so poskakali z zgornjih ležišč, so komaj toliko pazili, da niso prileteli na spodnje, ki so se pognali ven iz pritličij. Obrazi vseh so bili napeti.

Dogovorjeni glas trobente je bil kakor klic k orožju.

Skakanje in tekanje je dvignilo oblake prahu. Pri izhodu je nastala gneča. Kot bi trenil so se na običajnem mestu apelov postavili v vrste. Kapa barake so odrinili kakor smet. Dolg in suh, v hrbet malce upognjen, je stal začuden ob strani strnjenih vrst. Apeli, ki jih je pripravljajal on, so bili kakor polži. Po pol ure je bobnal ljudi skupaj,

kričal in jim izlepa dopovedoval, da je njemu vseeno, ampak da je disciplina njim samim v korist. Ko je potem prišel dežurni tenente, mu je raportiral, koliko je prisotnih in koliko bolnih. Nikdar ni bil trden, so li številke točne ali ne, zakaj preštevati neurejene kolone mrtvakov in mlačnežev, to je bila največja muka. Vedno znova jih je prešteval in malokdaj mu je uspelo, da so se njegove številke ujemale s tenentejevimi. Zdaj pa, ko ne bo raporta, bi te ravne vrste z lahkoto preštel. Sploh pa jih niti šteti ni treba, ker so gotovo polnoštevilni. Bolnikov ni.

Tudi vse druge barake so bile na mestih svojih vsakdanjih apelov. Tisoči so se postavili v ravne vrste, ki so bile kakor rezila.

Vsaka baraka je stala v treh vrstah. Črt, Ljubo in Polo so bili v prvi vrsti. Bili so zvrnani, napeti in mirni, tudi trenili niso z očmi. Bili so kakor vojaki velikega boja. Dnevnik je bil zanosen. V grlu ga je davil odpor in ponos. Oči so mu bile vlažne od solz. To je bil veličasten trenutek. Tudi Gato ni bil s svojimi mislimi odsoten. Hribček se je tiščal v tretji vrsti. Skledar se je skrival za nekim širokim hrbtom. Oba sta bila malce nesrečna, ker sta se bala posledic tega nenavadnega podviga. Komar je kdaj pa kdaj komaj slišno zavzdihnil, črhniti pa se ni upal nobene.

„Gornjega doma“ ni bilo več.

Kolone so stale točno pet minut. Bile so kakor živ zid. Kakor grožnja. Črt je z očmi švignil po kampu: do koder je videl, povsod so bile dolge vrste, ki so kljubovale med škarpami in barakami.

Po petih minutah so se množice usule nazaj v barake. Nenadno ni bilo nikjer žive duše: ne na Canal grande ne na škarpah in ne med prehodi. Kampo je bil na mah kakor izumrl.

V triintrideseti so se zbirali na slamnjačah in se pomenkovali o Tarasu, o borbi in o izpraznitvah ulic v Ljubljani. In danes ista pesem v kampu. »Ne bi bil rad v Vicedominijevi koži,« je rekel Črt.

»Via!«

»Fuori!«

»Avanti!«

»Presto!«

»Subito!«

Machi je s korobačem razbijal po vratih barak, noter pa se ni upal. S Cantalupom in Molinarom je tekal med barakami in neznansko vpil. Nenavadni apel in izpraznitev sta ga tako razdražila, da sploh ni več vedel, kaj dela in da tudi ni mogel več pomisliti, kaj naj napravi. Molinaro se je ves zasopel podil za kapetanom. Bil je čisto brez glave, razumel ni ničesar več: najprej: »ta-ra ta-ra ta-ra ti-ti!« Nato — kot

da bi nekdo z nevidnega komandnega mesta pritisnil na gumb — nenadni apel, ki ga Machi sploh naročil ni. In takoj zatem — spet nov pritisk na gumb — vse izgine v barake, kapetan sploh ne more doseči nikogar, da bi ga kaznoval.

Točno čez pol ure so se ljudje usuli iz barak.

Takrat je Machiju odleglo, najbrž zato, ker je bilo spet vse normalno. Nenadno mu je šinilo v glavo, kaj naj napravi. To je bil po daljšem času spet stvaren, določen ukrep. S Cantalupom in Molinarom se je zagnal proti baraki, v kateri je bil fant s trobento. S kretnjo, ki je razkrivala sproščeno strast, mu jo je zaplenil. Bila je majhna, rumena, lepa trobenta. Mlademu trobentaču so jo poslali z doma na njegovo ponovno željo.

Na komandi pa je pozno v noč vršalo kakor v štabu pred bitko: snovali in pripravljali so nove protiudarce.

16. Na kolu

Nizek vojaški šotor in ob njem visok kol — to je bil novi Milošev dom. Šotor je bil na sredi sektorja, v katerem so pred dnevi pričakali nuncijs. Podnevi so Miloša privezali na kol, ponoči pa je ležal pod šotorom. Bil je popolnoma sam. Zasliševal ga je Milochi, ki pa se je zanimal predvsem za denar v čevlju. Takoj po prvem zaslišanju se je Milošu odvalil kamen od srca: O rovu niso ničesar vedeli, in sploh niso imeli ničesar v rokah, razen tistih ubogih lir. Sklepal je, da jim je bil nasploh sumljiv in da ga je ovadil Glavač.

Kakor nobena stvar pri okupatorju tako tudi Miloševa osamitev ni bila niti približno popolna. Najprej se je spoprijateljil s kuharjem Majcnom iz znane rodbine Majcnov, ki je imela devet bratov v partizanih. Majcen, ki je bil pravi kmečki hrust, mu je nosil hrano. Neke noči — okrog polnoči — ga je nenadno prebudil Mario in mu nasul v šotor cigaret in prepečenca, zraven pa celó steklenico vina, ki ga dotlej v kampu še ni pokusil. Nekega večera pa se je prikradel k mreži med obema sektorjema Pozenel; temu se je Miloš malce odtegnil, odkar je le-ta podkurlil Glavaču s porcijo bacilov. Zdaj pa je nanadno začutil, da mu je ta izkušeni mož bližji ko kdajkoli poprej.

Majcen mu je prvi povedal, da je bil oni sloviti jugoslovanski »Ta-ra ta-ra ta-ra ti-ti« posvečen Tarasovemu spominu. Tako šele je Miloš zvedel za Tarasovo smrt. Vest ga je hudo prizadela. Bilo mu je, kakor da se je v njem nekaj za zmerom strlo. Visel je na kolu brezčutno kakor mrtev; tudi z najmanjšo kretnjo si ni prizadeval, da bi si popravil verigo ali spremenil držo in si tako olajšal muke.

Takrat se je pred njim pojavil Cantalupo s svojim kolesom. Stal je tik ob njem in se pozibaval s prstov na pete. Miloša je vznemirilo: Taras je mrtev, jaz na kolu, Cantalupo bulji vame; morda vendarle imajo kaj dokazil, pa tega Milochiju ne zaupajo in še čakajo, da dobijo vse niti v roke.

Nekega večera je v Milošev sektor privozil kamion, poln paketov. Kamion je pravkar prišel iz Ljubljane. Milošu se je v mraku zazdel kakor pravljica gora, sestavljena iz belih, modrih in rjavih kamnov!

O ti paketi! Veliki in majhni, nerodni in lični, težki in lahki, začetni in drobni! Marsikdo je v kampu postal imeniten samo zato, ker je dobival pakete! Včasih je že sama vest, da bo nekdo dobil paket, dvignila njegov pomen, da so se mu pričeli dobrikati novi prijatelji in da so ga naenkrat začeli obiskovati celo taki, ki se jih niti spomnil ni več. Nekateri so skrbno šteli, koliko paketov kdo dobiva in se zanimali, kaj je v njih in kakšni so — vse to je šlo na tehtnico natančnih ocenjevalcev. Bila pa je nad vsem tem še drugačna tehtnica: ljubezen ženā in mamic, ki so vse to mukoma zbirale in odpošiljale.

Miloš navadno ni niti prav vedel, kaj je dobival v paketih, ker jih je povečini oddal za teleskop. Opazil pa je, kako so se mnogim tresle roke, noge in ustnice, ko so jim jih izročali. Nekoč je to omenil Štefanu, ta pa je mirno rekel: »Kaj češ, lakota — — — to je lakota!«

Miloš, ki tedaj ni bil privezan na kol, se je približal kamionu. Dva interniranca sta bila na njem in sta podajala pakete dvema spodaj, ki sta jih zlagala na tla. Dva druga pa sta jih odnašala v skladišče, od koder jih bodo drugega jutra prenesli v trpezarijo. Tam jih bo Machi s svojimi serženteji odpiral, pregledal in izročal naslovljencem.

Razkladalci so pogledali pri vsakem paketu na naslov, da bi lahko še ta večer javljali v kampu: »Paket imaš!« Delo je nadziral Molinaro, ki jih je neprestano priganjal, naj pohitijo.

»Le bliže, Miloš, boš pomagall!« mu je pomežiknil Majcen in ga dodelil tistima dvema, ki sta bila spodaj ob avtu.

Med delom pokaže Majcen Milošu na dno kamiona:

»Tu spodaj, frrrrr — — —!«

Majcen iztegne roko proti vratom, skozi katera je pripeljal kamion.

Miloš polaga pakete skoraj pod voz, da si lahko natančno ogleda dno z velikim diferencialom. Dalo bi se splaziti na ozki prostor med kardansko osjo in šasijo — — — res, dalo bi se — — —

»Jaz bi sam ušel, če bi ne bil taka gorila! Ampak ti — — —« še peče Majcen.

Ponoči se je ulila ploha. Miloš je ležal pod šotorskim platnom, v katerega sta se zaganjala veter in dež. Vstal je, ker je voda od vseh

strani vdiralala noter. Zavil se je v deko, ki mu jo je bil vrgel Milochi, počepnil in se držal za šotorski drog. Sicer pa je bil daleč od dežja, mokrote, vetra in noči. Vsega je pritegnilo odkritje nove »luknje«: Privezali so me na kol, osamili in vrgli pod šotor — jaz pa jim pobegnem — — ta beg niti težak ni, igrača je — — Pretehtaval je razne ovire in jim naglo našel rešitev. Čez kak teden, ko se kamion spet vrne, bi jim pobegnil. Nenadno pa se mu je zazdelo, da bi ne bilo prav, če bi pobegnil sam: Machi in kolonelo bi zdivjala, teleskopci bi še teže kopali in končno — — — kaj bi on sam brez Črta, Poženela, Štefana — — — bilo mu je, kakor da brez njih zanj ni življenja...

Vihar in nalive sta bila vedno hujša. Udarilo je nekeje prav blizu, da je ves vztrepetal. Luči v kampu so ugasnile, Vsepovsod je bila črna tema. Šotorsko krilo je bilo kakor cunj. Nikjer ničesar drugega — samo zavijanje vetra in hrup dežja. Čez čas so od nekod prodrli kriki straž: najbrž so se okrepljene iskale in begale ob žicah. Čepel je v vodi in z obema rokama stiskal drog. Zdaj ga je mraz stresal, podnevi pa ga je ubijala vročina. Naenkrat mu je vihar dvignil šotor. Curek dežja je pljusnil po njem. Zakadil se je v smeri kuharskih barak. Nenadno je otipal žice — — — napačno smer je ubral, nato je taval na desno, pa spet nazaj in spet na desno — — — ves sključen se je zaganjal sem ter tja kakor slepec — — — nazadnje je otipal skladiščno barako in se stisnil k steni — — — moker in upehan; ves se je tresel od mraza in vznemirjenja.

Luči so spet zasijale. Vihar je ponehal, lilo pa je kar naprej. Milošu se je nenadno zazdela njegova »luknja« — neuporabna. Ko bi bila res za kaj, bi jo bil gotovo že kdo izkoristil!

Ko pa se je začelo daniti, so ga obšle zopet lepe in urejene misli: Pa vendar bi bilo v redu, da bi sam pobegnil, saj bi šlo — — — pripravil bi zvezo za tiste, ki bodo ušli po teleskopu — — — In tudi zame bi bilo dobro: Utekel bi Cantalupovim in Glavačevim zasledovanjem. Zazdela se mu je, da so te misli dobre.

V tej noči je nevihta prizadejala hudo škodo teleskopu.

Zjutraj Miloša niso privezali na kol. Majcen pa mu je prinesel perilo in obleko, da je lahko zlezel iz svojih mokrih cunj. Tudi topel sviter mu je prinesel in celo čaja, da se je pogrel. Miloš pa mu je naročil, naj pove Poženelu o »luknji«, o zvezah in to, da je pripravljen pobegniti.

Čez dva dni mu je Poženel sporočil odločitev komiteja: Naj se pripravi na beg, toda v kaj močno tveganega naj se ne podaja. Opozorili so ga, naj izredno previdno prekorači Furlanijo; računati mora s tem, da ga bo tam vsakdo prijavil, kdor ga bo videl. V Brdih naj

dobi več javk za skupino iz teleskopa. Javke naj pošlje v konservi z dvojnimi dnovi. Vse naj sporoči šifrirano. Šifra: domovina.

Miloš je bil ves iz sebe. Bilo mu je, kakor da je s privolitvijo komiteja na beg tudi beg sam že uspel. Šele ko sta z Majcnom začela pripravljati in urejati vse nadrobnosti od obleke in opreme do taktike z razkladalci in s šoferjem, se je pomiril in uredil tudi sam v sebi.

Pričelo se je čakanje na zopetni prihod kamiona. Nihče ni vedel, kdaj bo prišel. Kolonelo se je delal, kakor da po demonstraciji za Tarasom sploh ne bo več dovolil prejemanja paketov. Podjetnik iz Ljubljane, ki jih je dovažal, se je bal, da bi jih pripeljal v Gonars samo na izlet, potem pa spet nazaj; zato je baje zahteval trdnih kolonelovih zagotovil. Že dolgo ni bilo takega presledka med dvema kamionoma. Miloš je najbolj trepetal, da bi ga poslali nazaj v sektor, preden bi kamion prišel. Vendar na srečo ni bilo razloga za tako bojazen. Bilo je, kakor da jim je prav, da je nekdo ob kolu v svarilo drugim. Zasliševali ga niso več, tudi privezovali so ga neredno. Ko ga je nekega popoldne Cantalupo opazil neprivezanega, ga je sam privezal, a Milochi ga je čez kako uro spet odvezal. Nekajkrat se je k njemu prikradel Mario — on je prihajal opolnoči — vedno z novimi darili. Nekega večera pa ga je počastil celo tenente Paa s svojim belim psičkom. Dal mu je dva velika kosa maslenega kruha.

»Samo tega se bojim, da bodo teleskopci prej zunaj in da bodo oni meni poslali javko,« je rekel Miloš Poženelu in sunil s čevljem v žico, ki ju je ločila.

»Tega pa se ni bati!« je zamrmral Poženel, ki ga ni hotel vznemirjati z novico o sesutju v rovu.

V samotnih nočeh, polnih živčnosti in pričakovanja, sta k Milošu najraje hodili v vas — mama in Nadja. Poprej ni mnogo mislil nanju, toda zdaj, ko ju bo morda v nekaj dneh spet objel, sta bili mnogo pri njem.

Pravzaprav je srčno vzljubil mamo tedaj, ko se je poslovil od nje. To je bilo takrat, ko je odšel iz domačega kraja na univerzo. Bila je še noč, niti ne noč, temveč tisti privlačni skrivnostni mrak, ki šepeta o jasnini jutra, ko še vse počiva in ko je bil buden samo topel jesenski veter. Bil je že kak lučaj od domače hiše. Pravkar je predejal težko košaro z desne na levo, ko zasliši glasen klic: »Srečno!« Ozre se proti oknom domače hiše. Na enem izmed njih je bila luč. Bila je mama s petrolejko v roki. Ni je videl, le njenega klica je bil še poln polmrak in njegove prsi. — »Srečno!« — Vsako leto mu je ob začetku šole rekla: »Še to leto, potem pa do hitrejšega kruha!« Strahoma je priromal do

mature, do tega prvega cilja v boju proti revščini, ki se je je sramoval in bal, kakor se je mama bala, da ne bo mogla več delati — — — Od sosednje postaje je zaslišal dolg žvižg vlaka. Pohitel je in kupil vozni listek. V denarnici mu je ostalo dve sto dinarjev: to je bilo petnajst kosil in petnajst večerij. V tem času se mora kako znajti v Ljubljani.

V sosesčini domače hiše je bila župnija. Mlad kaplan v dolgem, nerodnem talarju in še bolj nerodnih kretenj je stalno hodil okrog maminega stanovanja, dokler je ni srečal: »Vaš sin bo dvajset let zaprt!« Stisnila se je vase in zbežala v kuhinjo. To je bilo ob njegovi prvi aretaciji. In potem ob drugi aretaciji: »Kako ste vzgajali svojega sina? Saj je več zaprt kakor zunaj!« To pot ga je zavrnila: »Sem jaz kriva, da je zaprt?«

In zdaj sedi mama ob njem — z držo in s pogledom kaže na to, da goji boječe zaupanje vanj in v to, za kar se on poteguje: »Miloš, kdaj bo konec te vojne?« Nadja pa stoji zraven in reče: »Mama, jeseni. — — —«

Nadja! Spoznal jo je, ko se je vrnil prvič iz zapor. Pomenkovala sta se o Engelsu in o Leninu, o akcijah, množicah in o ilegalnem boju. Nato sta si nekajkrat pisala kot prijatelja. Bila je v njunem domačem kraju brezposelna intelektualka, on pa je bil na univerzi. Potem sta se spet sešla. Bilo je poletje. Ona je nosila rdečo karirano bluzo s kratkimi rokavi. Prijel jo je za belo, trdno roko nad komolcem. Pozneje mu je povedala, kako ji je bil drag ta dotik. Njega pa sta mučila strah in omahovanje. Nazadnje, ko je z obupom opazil, da sta zapuščala gozd in ju je samo še velik travnik ločil od hiš, se je odločil. Z nerodno kretnjo jo je objel čez ramena. Njune ustnice so se našle. Hodila sta po stezi med travniki in mejami iz leskovega grmičja. Nadja je bila vsa zardela. Gledala je v tla. On pa je bil srečen in ponosen, saj je bila to njegova prva ljubezen. Prišla sta do Drave in sedla na rob travnika. Sonce je še peklo, a na nebu so se zbirale goste gmote. Deroča svetla voda je vse bolj temnela od potemnelega neba. Zagrmelo je. Onadva pa se nista zmenila za nič. Nadja je podvila temnomodro krilo, skrčila noge in se nagnila k njemu. On pa jo je objemal čez polne prsi, čez močne boke in nežna ramena in ji poljubljal usta, roke, lase, oči — —

Nevihta se je medtem preselila v drug kraj.

Ljudje niso vedeli za njuno ljubezen, zlasti pa niso smeli zvedeti zanjo Nadjini starši, ki so se v domačem kraju povzpeli v vrhove stare družbe, in ji stalno grozili, da jo bodo razdedinili. Vse med njima je bilo skrito, kot je bilo skrito tudi njuno podtalno delo. Kakor vsaka ljubezen, tako je tudi njuna imela svoje navade, pokrajine in idile: v gaju ob deroči Dravi, pod vinogradi in v gozdu. Poleti sta šla za

nekaj dni v planine. Ko sta se pod večer spuščala po skalnatem grušču, je ona zaostala. Zaklical ji je in pritekla je k njemu v pravkar obleženem modrem svitru, se mu vrgla v objem in ga poljubila. V njenih očeh je bila milina, kakršne ni opazil nikdar poprej in ne pozneje. — Drugega dne sta se kopala v planinskem potoku. Vse naokoli so bile skale, kamenje in visoke smreke. Slekla je kopalno bleko in se sončila gola. Bela polt je zablestela na pesku in na kamenju, poraslem z mahom. Ležala je na hrbtu, s telesom proti soncu, z dlanmi je podprla glavo. Njene prsi, trde in težke kakor zrela grozda, so bile v tej legi najlepše. Podložil ji je glavo še s svojimi dlanmi in se zagledal v to močno in lepo telo... »Da me ne bi kdo opazil,« je nenadno rekla, se ozrla naokrog in se oblekla. — Ko pa sta odhajala in se je sonce naglo skrilo za strmimi grebeni, je vzdihnila: »Zdaj si se navadil na ljubezen. To bo usodno za naju. Predaleč narazen živiva!« — »Ne! Ne! Ne!« ji je zatrjeval ves nesrečen ob sami taki misli...

In zdaj čuti Nadjo tu pod šotorom, takšno kakor je bila v njunih najlepših dneh. Kakšna je zdaj? Kje je? V ilegali? Z mamom skupaj? Morda bom obe objel že čez nekaj dni — — —

Kamiona ni bilo od nikoder. Kak dan so rekli, da pride »domani«, a »domani« so rekli »dopodomani«. Majcen je nekje iztaknil veliko, lepo knjigo, ki jo je prinesel Milošu. Odkar se je pričela vojna, ni Miloš prebral niti ene knjige. Majcnova je bila nekak izbor esejev italijanskih mislecev o etiki in estetiki. Dolgi, lepi stavki in zanimive misli, ki so v Milošu izzvale roj novih, podobnih in nasprotnih. Skušal si je nekatere oblikovati in jih zapisati, a mu ni šlo.

»Majcen, ne znam se več izražati. Kaj bo z nami, ko bo konec vojne?«

Hrust nasproti njemu pa se je smehljal kakor otrok:

»Se boste že spet navadili!«

Na kresni večer so v sosednjem sektorju zakurili ogromen kres. Ves kampo se je zbral ob njem, v ozadju pa so stali vojaki. Najboljši recitator kampa, Tiran, je tokrat povzdignil svoj doneči glas kakor še nikdar:

»Manj strašna noč je v črne zemlje krili,
kot so pod svetlim soncem sužnji dnovi — — —«

Recitatorjeve besede so prihajale do samotnega uklenjenca, ki so ga zaradi njegovega položaja podžigale še bolj kakor druge. »Kaj mi je pokret?« se je vprašal, kakor da bi hotel prav ta hip obseči svojo preteklost in bodočnost: »Zanos, odrekanje in prizadevanje, nada živ-

ljenja, ki je trajna in ki je poprej nisem imel. Res je: kdaj pa kdaj trpi moje izpopolnjevanje, ki mi je bilo nekdanj glavni cilj, toda brez pokreta bi mi bilo življenje prazno — — — Občutil je prepad, ki ga loči od pravkar prebiranih italijanskih mislecev: hladni so in smehljajo se kakršnemukoli zanosu; tega pa je poln ta boj.

Recitator je obmolknil, kres dogoreval, množice pa so se razšle. Milošu se je vedno bolj vsiljevala dilema prihodnjih ur, ko bo prišel kamion: smrt ali življenje. Vzgoja, ki si jo je bil sam pridobil pri knjigah, je bila v visokem pojmovanju človeka, o katerem je čutil, da je neprecenljiv. Na začetku okupacije pa mu je rekel Igor: »Zdaj je človeško življenje brez posebne vrednosti!« Kmalu nato mu je naročil Štefan: »Sežigajte tovarne! Goreti mora! Če ne boste ničesar napravili, bom šel sam!« Težko so ga prizadele vesti, ki so se kopičile vedno pogostejše: »V tej ulici so ustrelili tega in tega — — — V tej in tej borbi je padel ta in ta — — — Tribunal je obsodil na smrt te in te — — —«

Mukoma se je navadil na to zastrašujoče decimiranje sošolcev in sodelavcev, toda ta navajenost še ni bila prezir lastne smrti, kakršnega je občudoval pri Črtu in Štefanu. Včasih je mislil, da bo tudi to dosegel, včasih pa se mu je zazdelo, da samo hlepi po dočakanju konca in bi dal ne vem kaj, samo da bi videl, kako bo potem. »Zdaj je človeško življenje brez posebne vrednosti!« si je spet dopovedoval, misleč na beg. — — — »A vendar je več vredno kakor pred vojno. Poprej je bil Taras navaden fant, kakršnih nikjer ne primanjkuje, zadnji čas pa je postajal drug človek — — —«

Misli so se mu začele zapletati in se vsiljevati brez konca in kraja. Zaželel si je, da bi ga prišel kdo obiskat.

Neko popoldne, ko ga ni nihče pričakoval, je prišel kamion. Čez kako uro so ga že pričeli razkladati. Majcen in Miloš sta spet zlagala pakete na tla. Nadziral jih je zopet Molinaro. Majcen je večkrat smuknil k šoferju v kabino in mu ponudil steklenico z vinom: »Na, pij!« Seveda so se ga razkladalci nasrkali že poprej. Tako veselo še ni bilo nikdar pri razkladanju paketov. Tista dva, ki sta jih podajala Milošu in Majcnu, sta se jima priklanjala kakor belo oblečena slaščičarja s tortami. Odnášalca v skladišče pa sta si žvižgala in poskakovala, da so jima paketi nekajkrat padli na tla. Zvečer v kampu ni nihče zvedel, kdo je dobil paket, ker so razkladalci vse pozabili, kolikor so sploh kaj videli.

Ko so bili vsi paketi na tleh, je stopil Majcen k Molinaru in mu začel kazati neki paket, ki ga je bil namenoma odprl, češ kaj naj na-

pravi z njim. Počasi sta odšla proti skladišču. Razkladalci pa so se v mraku motovili okrog kamiona, si mežikali in spraševali: »Kje je vino?« Nazadnje so ga iztaknili v kabini pri šoferju, ki ga je skrival pred Molinarom. Molinaro se je vračal iz skladišča in začel zaklepati vrata. S hrbtom je bil obrnjen proti kamionu, razkladalci pa so se hihitali okrog kabine. V tistem trenutku je Miloš od zadaj zlezel pod voz in se potegnil v tesno gnezdece med diferencialom in šasijo. Šel je z glavo naprej proti sredi voza, noge pa so mu še vedno visele navzdol in bi jih lahko opazil, kdor bi se samo malo sklonil pod avto. Potegnil se je še naprej, tako da so končno tudi noge izginile v gnezdecu. Udarjal se je ob robato železo in ob leseni okovani strop. Kamorkoli je segel s prsti in česar koli se je dotaknil z golo kožo — vse je bilo strahotno prašno in mastno od olja. Nazadnje pa se je le čvrsto utaboril na svojem skritem ležišču.

Takrat se je Molinaro obrnil in stopil h kamionu.

Pri kamionu so bili vsi: štirje razkladalci, Majcen in Molinaro, samo šofer se je držal v kabini.

Molinaro je pogledal v kabino in na kamion, če ni kdo zgoraj, potem pa je dal znak za odhod.

Šofer je hotel prižgati avto, a ga ni mogel. Prižigal ga je in prižigal, toda brez uspeha. Pričel je preklinjati bencin, ki da ga mešajo z vodo. Potem je odprl motor in na njem nekaj popravljaj. Majcen mu je pomagal. Predolgo ne sme to trajati, je premišljal Majcen, naj se nekdo spomni, kje je Miloš ali naj Molinaro opazi, da eden manjka, pa gre vse k vragu.

»Fantje, porinimo kamion!« zakliče Majcen.

Razkladalci se upro v kamion, saj bi nocoj napravili vse za tega hrusta, ki je od nekod pričaral vino.

Takrat je motor vžgal in kamion se je zagnal proti izhodu. Stražar je pogledal v kabino in odprl taboriščna vrata. Kamion je izginil, Majcen pa je počasi odšel v kuhinjo. Ko ga ni nihče videl, se je začel tolči po kolenih in se smejati, da so mu solze zalile oči.

Miloš se je krčevito držal svoje posteljice. Metal ga je sem ter tja in butalo od vseh strani. Ko so zavili na cesto, mu je prah udaril v oči, v nos in v usta, da ga je začelo dušiti. Nenadno ga je vrglo naprej; kamion je močno zaviral. Miloš je zaslišal govorico, kletvice in klice vprežni živini. Srečanje, je pomislil. Pričel se je plaziti nazaj. Najprej je osvobodil noge; s prsti je spet ril po cestnem prahu. Avto je vnovič zaviral. Skušal se je s silo čimprej izviti iz objema železa in okovanega lesa. Nenadno se je zataknil v ramenih. Obšel ga je strah, da sploh ne bo mogel izlesti. Potem se je začel osvobajati počasi, trzaj

za trzajem. Pazil je, da je telo vedno držal v ravni legi, zlasti noge, da ga ne bi zagrabila debela gumasta kolesa. Avto se je skoraj ustavil. Ta hip je sklenil, da se vrže na tla. Že se je potegnil s koleni po prahu, še en sunek, iztrgal se je tudi z rameni, in telebnil je na tla kakor hlod. Tako je ležal kako sekundo, dokler se dvojna gumasta kolesa niso zavrtela mimo njega. Nad njim, ležečim v plasteh cestnega prahu, se je odprlo večerno nebo. Zada se je oddaljeval velik voz s senom, spredaj pa kamion v oblaku prahu. Voznik gre ob vozu s senom in mu kaže hrbet. Miloš se kakor kobilica požene s ceste v visoko pšenico. Šele zdaj opazi, kakšen je: ves oljnat in prašen — — — vsepovsod ga boli: v ramenih, v bokih; v glavi, v ušesih mu šumi.

Potem pa začne hitro ubirati korak proti vzhodu.

Milochi stoji ves obupan pred kolonelom:

»Ni ga na kolu in ne pod šotorom!«

Kolonelo počasi skozi zobe:

»Poiščite ga! Pravkar sem dobil sporočilo: S prvim transportom gre v Ljubljano na kvesturo.«

Zamah z bičem in Milochi je bil pred vrati.

Miloša so iskali do onemoglosti. Cantalupo je preiskal celó stranišča in greznice. Patrulje, ki so jih razpošiljali na vse strani, so se vračale nazaj same, bele od prahu in trudne.

Nikdar niso zvedeli, kako da Miloš ni počakal »prvega transporta«, in tudi ne, da se je kar sam odpeljal proti Ljubljani...

26. Pa tudi z njimi nisem šel...

Opolnoči so v kampu počili streli, potem pa je bil mir do štirih zjutraj. Okrog štirih — bila je še tema — pa se je začel ples. Nenadno so močne patrulje vdrle v barake. Tenente Paa je silovito udaril na vrata triintridesete in jih mahoma odprl na stežaj.

»Forza! Via! Fuori! Appello!« je kričal.

Ko je divjal mimo mize sredi barake, je zamahnil s palico po šahovskih figurah, ki so ležale na mizi. Figure so odletele na vse strani, na mizi je ostalo samo belo-črno polje.

In že je preletel barako. Tudi za svojega »Bosniaca«, ki ga je zmeraj spravil v dobro voljo, se to pot ni zmenil. Pri Polovih vratih je izginil ven in že so ga slišali iz sosednje barake:

»Forza! Fuori ragazzi! Coglion! Appello!«

Čez nekaj minut je bil spet v triintrideseti. Hribček je že stal pred svojim pogradom in se malce tresel, morda od strahu ali pa od

nočnega hladu. Kapo, Komar in Kocmur so pričakali tenenteja resni in zvrnani. Muhar in Zajček sta bila še kakor omamljena od spanja. Mencala sta si oči, zdehala in se vsa izgubljena ozirala okrog sebe. Skledar pa je naglas preklinjal in robantil, da hudiči še ponoči ne dajo človeku miru. Rogač, Peter, Polo, Lojze in Vanek so na videz začudeni gledali okrog sebe. Lojze je spraševal Skledarja, kaj da je, Rogač pa se je pretezal z dvignjenimi rokami in na široko zdehal, kakor da bi še na pol spal, čeprav vso noč ni zatiskal očesa, pričakujoč ta izbruh, ta klic k orožju in tudi divjanje, ki se je pravkar pričelo.

Ko je Paa spet šel mimo mize, je na veliki prazni šahovnici zagledal majhnega, samotnega konjička z odrobljeno glavo. Paa je bil s tako močjo udaril po njem, da mu je odbil glavo, Dnevnik pa ga je pobral in mu ga spet nastavil.

Paa je ošinil konjička in se za hip nasmehnil. Nato pa je spet srdito napel spodnjo ustnico in pobliskoval z očmi.

Začeli so šteti. Vsakdo je moral stati pred svojim pogradom. Paa je z odločnim korakom šel ob vrstah in po tihem štel. Daleč za njim so se motovili vojaki in kapo, ki je tudi štel. Pod nogami pa jim je cvilil Paajev beli kužek, ki se mu v naglici niso mogli izogibati in so stopali nanj.

»Sto triinsedemdeset!« je na koncu rekel Paa.

»Sto petinsedemdeset!« je boječe pripomnil kapo.

Po spisku pa bi jih moralo biti sto osemdeset.

Začeli so znova.

»Sto šestinsedemdeset« je naštel Paa.

»Sto oseminsedemdeset!« je dodal kapo.

Paa je štel tretjič. Ko je šel mimo Dnevnika in sta se srečala z očmi, se mu je Dnevnik izzivalno nasmehnil. Prav včeraj popoldne ga je namreč Paa vprašal:

»Kaj pišete?«

»Dnevnik! Vse zapišem, kar doživim!«

»Za svojo zabavo lahko pišete!«

»Da!« je Dnevnik vljudno prikimal.

»Od tod pa ne bo šlo nič, česar mi ne bomo odobrili!«

Da, in zdaj ta beg — — — pa vendar tega niso odobrili — — —

Paa je razumel, kaj je hotel Dnevnik povedati. Vrnil mu je nasmeh in tekel dalje, a tisti hip so se mu številke pomešale v glavi. Tekel je ob vrstah, ne da bi sploh štel.

Medtem je prišel ukaz, da morajo vsi v osrednji sektor, kjer je bil kol. V nobeni baraki jih namreč niso mogli prešteti.

Dolge kolone so se vile iz barak proti osredku kampa. Med njimi so bile podesetorjene straže, ki so brez načrta švigale na vse strani. Cantalupo je s pištolo suval zaostajajoče in jih pretepal s korobačem. Molinaro je bil kakor iz uma. Machi je prav to noč odpotoval na dopust, in tako je zdaj ostal sam v tej zmedi nepojasnjenege bega in klica k pripravljenosti.

Še vedno je bila tema. Vse okolje kampa pa so neprestano osvetljevali žarometi. Na sentineli onstran žice je bil vojak ob vojaku kakor ob nevihti. Kadar so žarometi osvetlili murvina drevesa, so zableščali njih mehki listi kakor srebrne ploščice...

V bližini vrat, ki so vodile v osredok, so se kolone začele ustavljati. Nazadnje je vsa dolga kača popolnoma obtičala. V osredok so jih namreč spuščali barako za barako, po enega in enega. Tako so jih štel. Vsakdo, ki je šel skozi ozka vrata v osredok, je moral pozdraviti z iztegnjeno roko. Premnogi, ki so mesece in mesece kljubovali in se raje skrivali, kakor da bi se ponižali, se tega nepozabnega jutra niso mogli izmuzniti. Kdor se je obotavljal, ali naj roko dvigne ali ne, jih je dobil s korobačem pod kolena, da je uporna sveža kri brizgala vse naokrog.

Ozka vrata so počasi počasi požirala barako za barako. Koliko vpitja, prerekanja, kletvic in udarcev! Kolikokrat so serženteji v togoti zadegali spiske internirancev po tleh, preden je ena baraka skapljala v osredok! Bil je že lep, sončen dan, ko so zadnjega iz triintridesete sunili v osredok, breajoč ga s škornji v zadnjico. Našteli so jih

sto sedeminsedemdeset.

trije so torej manjkali: Črt, Ljubo in Gato. To pa je že več ur vedela vsa baraka, samo da ni hotel nihče odpreti ust.

V osredku so si malce oddahnili. Vojaki, ki so jih stražili, niso bili tako nasršeni in surovi. Muhar in Zajček sta pričela celo uhajati iz vrste.

»Kje imaš brata?« je vprašal Muhar Petra.

»Ni ga.«

»Pa kod je ušel?«

»Ne vem.«

»Čez žice?«

»Drugod se ne da!« je zinil Zajček.

»Pa tebi, ki si mu brat, ni nič povedal?«

Peter je molčal. Zopet ga je začelo daviti v grlu, da je komaj zdrževal jok. Ko se je ponoči po strelah spet vrgel na pograd in je dokončno uvidel, da brata ne bo nazaj, se je razjokal kakor deček.

O ta vražji teleskop! Tudi takrat, ko je prvič zvedel zanj, je jokal! Črt mu je zaupal, kaj delajo šele tedaj, ko mu že ni mogel več prikrivati. Peter pa mu je očital: »Kaj, ti bi to napravil? Mene bi pustil tu, sam pa pobegnil?« Petru to ni šlo v glavo.

Od takrat je stalno delal za teleskop. Zdelo se mu je, da ima prostost že v rokah, pa — — — madona! Počutil se je osamljenega in nesrečnega. »Rad imam brata,« je hlupal in močil zglavnik, poln šumeče koruznice. Če bi ga pa vprašali, bi najbrž težko povedal, ali mu je huje za bratom ali za izgubljeno svobodo, ali za obojim skupaj.

Na drugem koncu sta se menila Hribček in Komar.

»Še manj kruha bo, boste videli!« je tarnal Hribček.

Komar pa mu je zagotavljal:

»E, so jih že ujeli. V Vidmu so zaprti. Kdo pa jim more uiti!«

Hribček ga je dolgo gledal s svojimi vodenimi očmi, potem pa je bleknil:

»Saj! Saj!«

Ko je Komar odšel, je Rogač šepnil Hribčku:

»V bližini kampa jih je čakal avto. Proti Švici jih je odpeljal.«

V osredku je bil zbran že skoraj ves kampo; samo dve, tri barake so se še gnetle pred ozkimi vrati. Ravne vrste so se razrahljale in med barakami so skakali poizvedovalci, ki so šepetali:

»Koliko jih manjka pri vas?«

»Eden.«

»In pri vas?«

»Trije!«

»O — — —«

»Pa pri vas?«

»Dva!«

»Eden.«

»Nobeden!«

Brezžični telefon je pel neprestano.

»In kdo vse?«

»Veš, tisti, ki je hodil stalno obvezan!«

»O, na beg se je pripravljaj!«

»Govoril pa je, da ga zobje bolijo!«

Končno je bil ves kampo v osredku. Komanda je ugotovila, da jih manjka osem. Še vedno pa ni nihče vedel, kako so ušli. A četudi to ni bilo pojasnjeno, jim je kampo želel vso srečo, zlasti, da bi jih ne pripeljali nazaj.

Kolone so se počasi pretakale iz osredka nazaj v barake. Proti poldnevu so že spet omahnili na svoje pograde. Ven pa jih niso več

pustili. Pred izhode so postavili straže z nasajenimi bajoneti in celo kotle z juho so prinesli pred barake. Tudi na latrine jih niso puščali več kakor po dva ali tri. Kdor je ušel ven, je bil tepen.

Polo se je premetaval na svojem pogradu. Zunaj je bil vroč dan, v baraki pa je bilo mračno, samo močni sončni prameni so trepetali od okna do okna. Vse se je nekam pomirilo, najbrž so bili že vsi trudni od direndaja, ki se je začel že navsezgodaj. Nad Polom je kakor mrtev ležal Lojze, nekaj korakov dalje pa Rogač in Peter. Nihče ni prišel k Polu, ne igrat na karte, ne se posvetovat, nič, sploh nič. Gata ni bilo več. Odkar je na tem pogradu, sta bila z Gatom skupaj, zdaj pa sama samo še Gatom oltarček nad pogradom. Ta je še tam, kjer je bil — — — in deka, ki zakriva pograd, čeprav zdaj brez potrebe. Vse drugo se je spremenilo — — — Polu je bilo tesno pri srečju. Hotel je pobegniti, zdaj pa so ga zaprli v barako in ga prilepili na ta nesrečni pograd. Spočetka je bil žalosten, ker ni mogel s tovariši, toda s svojo nemilo usodo se je sprijaznil hitreje kakor Peter. Vedno bolj pa ga je mučilo nekaj drugega: strah, da bodo odkrili vhod v klet. »Ti, Polo,« — bodo rekli — »ti veš vse! Pri tebi so hodili noter. Ti si bil pravzaprav glavni!« In potem ga je obšla zona ob misli na zasliševanje in zvijanje prstov. »Da,« tako bodo rekli, »ti si bil glavni!«

Naenkrat pa se je Polo dvignil, zmetal svoje stvari v nahrbtnik, ki mu je nadomeščal kovček, in se preselil k Petru.

»A misliš, da bodo odkrili rov?« je po tihem vprašal Petra.

»Ne vem!«

»Pa vhod v klet?«

»Kje pa!«

»A če ga le?«

»Napravi se neumnega!«

»?«

»Ti ne veš nič! Drži se!«

»Nas bodo zasliševali?«

»Ne!«

Spet sta dolgo molčala. Potem se je Peter dvignil na komolce in se močno zresnil:

»Polo, to ti povem, če bi jaz bil deseti, bi bil sunil devetega ven kakor mačka. Ali pa bi ga ubil. Na žalost sem bil trinajsti... O, Črt je srečen!«

Nato je pristavil kakor mimogrede:

»Ponoči sem se še enkrat splazil v rov in izvlekel telečjak, ki sva ga pripravila z Ljubom. Ne dam jim ga!«

K njima je legel Rogač. Dejal je, naj se Polo takoj povrne na svoj pograd: »Lahko bi jim prav to, da si se preselil, vzbudilo sum!« Rogač je bil miren in samozavesten.

Polo se je brez besede uklonil in odšel.

»Drži se!« mu je še pomežiknil Rogač in napel svoje atletske roke.

Prišla je noč. Vsepovsod je mrgolelo straž.

Torek dopoldan.

Popoldne. — Čudno! Že v ponedeljek so pričakovali kosce, a tudi v torek jih še ni bilo.

V kampu je bilo še vedno vse po starem. Barake so bile blokirane. Kotle so nosili pred vhode. Hlebčke so zmanjšali. Kantino v jedilnici so zaprli. Tudi počivanje na pogradih čez dan so prepovedali. Korobači pa so peli in vžigali nepozabne spomine v noge, v roke, v život.

Preštevali so jih vsake dve, tri ure. Komaj so se razšli, spet so jih zganjali vkup. Bili so neutrudljivi. Toda končne številke so bile vedno iste: osem jih je manjkalo. Naj so šteli kakor koli in kadar koli: teh osem ni bilo več.

Zasliševali niso nikogar. Tudi tiste, ki so ležali skupaj s pobeglimi, so pustili pri miru. V očeh množice pa so le-ti zrasli, kakor da bi oni bili najmanj zastopniki tistih, ki so tako čudovito izginili.

Naslednjega dne okrog štirih popoldne je prišlo do nenadnega preobrata. Iz blokirane triintridesete so opazili, kako je onstran žic blizu nagnjenega droga naenkrat kar mrgolelo uniform. Toliko jih še nikdar niso videli skup: zelene alpinske uniforme, črne karabinjerske in svetlosive oficirske. Tudi Vicedomini je bil tam. Machijev alpski klobuček se je kdaj pa kdaj prikazal iz visoke koruze, po kateri je švigal sem pa tja. Tik ob njem se je tu in tam prikazal Molinaro. Po Machijevem prisilnem povratku — poklicali so ga brzojavno z dopusta — se ga je še bolj držal ko po navadi.

Toda to še ni bilo vse. Po sentineli so prikorakale k njim vedno nove skupine alpincev: te z velikimi lopatami, druge s krampi, tretje z mogočnimi tolkači za zabijanje zemlje in četrtje z raznimi dolgimi merilnimi napravami, kakršnih v triintrideseti sploh še ni nihče videl.

Vsa ta pisana gneča je bila živahna in bučna.

Polu in Petru je bilo takoj jasno, da so odkrili vhod v rov, po kampu pa se je ta vest raznesla šele čez čas. Pripovedovali so, da je neki alpinec, ki je stražaril v bližini luknje, šel na potrebo, pa je padel v odprtino. Bil je ves trd od strahu, ker se je z nogami zapletel v Gatov nahrbtnik in se ni mogel takoj osvoboditi.

Interniranci so opazovali vso to parado odkritja skozi okna svojih barak. Bilo je, kakor da niso odkrili vhoda v rov, temveč prav tiste, ki so pobegnili. Bliže k žicam niso pustili nikogar. Mnogim so šinile v glavo misli na dogodke, ki jih dotlej niso mogli prav razumeti. Janez je šele zdaj za trdno vedel, za kaj je znašal late in hrano. Jaka pa se je nagnil k Hribčku:

»Zato so Gatu dišale roke po zemlji!«

In Hribček je rekel naglas:

»Kako so si le upali! Jaz bi šel samo dva metra noter, pa bi jo spet ucvrl ven!«

»Če bi bila pa na koncu rova zlata ura, bi se prerinil prav do konca, kaj?« mu je zasolil Muhar.

»Tiho, smrkavec!« se je zadrhl Hribček, ki je stalno sumničil Muharja kot glavnega krivca pri izpraznitvi zastavljalnice.

Muhar pa se je krohotal, da se je tresel pograd.

Rogač in Peter sta slonela ob oknu in šepetala, da bi bili najbrž tudi še naslednjo noč lahko ušli, saj Italijani niso vedeli za rov. Petru je bilo žal zaradi opuščene prilike. Toda Rogaç je bolj trezno mislil in rekel, da to verjetno ne bi bilo mogoče, ker je prejšnjo noč že povsod mrgolelo straž in bi jim bil sumljiv vsak najmanjši šum.

Polo je kar ležal in ni hotel gledati, kaj se godi onstran žic. Šele na ponovno Rogaçevo povabilo je pristopil k oknu in se zagledal ven. Ko pa je buljil skozi šipe, so mu vojaki in karabinjerji nenadno izginili izpred oči in v nejasnem steklu je zagledal svoj obraz: kosmata lica, razmršene lase, majhno divjo bradico, in pa upadel je bil, kakor da bi pravkar prestal dolg post in hudo bolezen. »Še mama bi se me ustrašila, ko bi me videla!« In takrat mu je šinilo v glavo, da bi bilo najbolje simulirati blaznost, dokler ta burja ne mine.

Skupina alpincev je pritekla k luknji z dolgo, debelo vrvjo. Seržente Molinaro si jo je privezal okrog pasu in skočil v rov. Bil je edini v vsej posadki, ki je bil pripravljen spustiti se vanj. Če se splazi do konca, so mu rekli, dobi mesec dni dopusta.

Nenadno je izginil v rovu — — — dolga, debela vrv se je napenjala in odmotavala. Tenenteji in karabinjerji so se sklanjali nad luknjo in opazovali vrv, ki je bolj in bolj izginjala v tem skrivnostnem požiralniku. Nazadnje je dvema alpincema ostal v rokah samo konec vrvi, ki ga nista smela izpustiti. Italijani so pobliskavali z očmi proti kampu in strmeli, kam vruga vodi ta dolga luknja.

Vrv se je napela: Molinaro je poskušal naprej, a ni mogel, če je še hotel, da bi ga v primeru nevarnosti potegnili ven.

Po dolgem času se je vrnil. Komaj se je skobacal iz luknje in ves onemogel padel na tla:

»Tudi za deset let dopusta ne grem več noter!« je zašepetal.

Ležal je na tleh ves blaten in poln peska. Bil je moker od potu in težko je dihal. Čez čas je vstal, si otrl pot s čela in brez besede odšel. Pozneje je pripovedoval, da se mu je povsod udiralo in da se je zemlja neprestano vsipavala nanj. Ponekod se je komaj preril, ker so kar počez ležale razne deske in palice. Že tako je bil rov zelo ozek in nizek — 60×60 , je rekel — toda še ta je bil na pol zasut. Najteže pa je bilo, ko je moral po rakovo nazaj, zakaj obrniti se ni bilo mogoče. Zdelo se mu je, da ne bo nikdar več videl sonca.

»Če bi bil vedel, kako je, bi ne bil nikdar šel noter!« je rad zaključil svoje pripovedovanje.

Nekateri pa so zatrjevali, da je Molinaro zvit kakor kača in da nalašč pretirava, zato da bi mu dali daljši dopust.

Vicedomini je videl, da poskus z Molinarom ni rodil nobenega sadu. Pravzaprav so samo izgubljali na času in na ugledu. O rovu pa še vedno niso ničesar vedeli: ne njegove smeri ne dolžine. Kolonelo se je na tihem togotil; in' ko je videl serženteja, kako na pol živ leži pred luknjo, je nervozno zamahnil s paličico in ukazal, naj takoj prično zabijati rov.

Alpinci so se vrgli na delo. S krampi, lopatami in tolkači so odkrivali rov in zabijali zemljo vanj. Po poti rova je zdaj stekel globok jarek. Peljal je iz koruze proti uti in žicam. Tudi opuščeni stranski tir pred uto so odkrili. Kampo je s pritajenim dihom sledil kretnjam alpincev in napeto pričakoval, kaj bo. Vojaki in karabinjerji so strmeli, kaj vse se je dogajalo pod njimi in na kakšnem »vulkanu« so stražarili. Oba tabora kampa sta zamaknjeno sledila zamahom lopat in udarcem tolkačev.

Peter in Polo sta slonela ob oknu. Vsa okna so bila polna glav -- in vsa baraka je bila tam zbrana. Peter in Polo sta molče opazovala uničevalce teleskopa. Tudi z besedico, vzdihom in bliskom v očeh se nista smela izdati in pokazati, da jima je hudo — — — Še pred dvema dnevoma sta z nohti grebla pot v svobodo, zdaj pa po tej zemlji padajo krampi in tolkači. Teleskop je pokopan. Skozenj ne bo nihče več ušel, ne gledal v lepši svet, ne upal vanj. »S kakšno lahkoto zabijajo zemljo in uničujejo to, kar smo tisočkrat teže zgradili!« se je oglasilo v Petru. Izmotal se je iz gneče in za trenutek si je z roko pokrnil oči, polne gneva in žalovanja. S Polom sta sedla na pograd. Molčala sta. Vendar jima je bilo laže, samo da sta bila skupaj. Polo si je bil na jasnem, da bo zdaj sledilo to, česar se je tako bal: »Po

smeri rova bodo prišli do triintridesete in do vhoda v klet. Nič se ne da napraviti. Nič se ne da spremeniti. Rova ni mogoče zbrisati s sveta. Tudi baraka in tudi deska pri mojem pogradu se ne bosta nikamor pogreznila. Pobegniti ni mogoče nikamor. Ne preostane torej drugega nič kakor čakati, pustiti jim časa, tem nerodam, da me končno, hočeš nočeš, vendarle odkrijejo in zgrabijo za vrat.«

Spet je začel tuhtati in se pripravljati na tisti trenutek. Medtem se je znočilo. Alpinci so morali prenehati z delom. Pri luknji in ob jarku, kjer je tekel rov, so postavili močno stražo.

V četrtek so nadaljevali prekopavanje. Šele zdaj so prišli tudi kosci, ki jih te dni niso pustili v bližino, in pokosili vso koruzo okoli kampa. K luknji so pripeljali še dva zidarja, ki naj bi jo zazidala, toda pozneje so to misel opustili. Vojaki pa so rili naprej: mimo droga, pod žicami in nato naravnost proti triintrideseti. Z vsakim udarcem krampa je bilo bolj jasno, kje je začetek rova. Prav tako je bila tudi vedno bolj jasna njegova smer: kljub ovinkom je bil tudi pod bleščečim soncem kakor strela, hiteča v koruzo.

Vicedomini je stal na sentineli blizu droga. Okrog njega so skakali tenenteji z Machijem, karabinjerji in neka skupina višjih karabinjerskih oficirjev, ki je prišla iz Vidma na komisijski ogled.

»Morali so imeti arhitekta, ki jim je napravil načrt,« je rekel Machi, gledajoč kolonelu v oči...

»Inženirja, da so tako večče kopali!« ga je popravil drugi.

»Njim gre priznanje, vam pa kazen!« jim je zabrusil kolonelo. Potem dolgo ni nihče ničesar rekel.

V triintrideseti so vojaki dvignili debele, dolge deske. V klet je vdrla dnevna svetloba in razkrila edinstven prizor: na vse strani so se vlekale dolge grmade sveže odkopane zemlje. Ves prostor okrog vhoda v jašek je bil kakor velik umazan relief z visokimi strminami, med njimi pa so bile ozke dolinice, polne raztrganih dek, blatnih srajc, spodnjih hlač, odvrženih konzervnih škatel, lat in metlinih omel. Tu je bilo razno leseno gradivo, tam vrvce, žice in strgalniki, še malo dalje zopet srajce, spodnje hlače in svitri, v ozadju vsega pa majhna latrina. Vendar pa ves ta red ni bil dosleden. Razne srajce, deke, gavetke, polena, čevlji in omela so ležala tudi vseprek, kot da bi bil čez to podzemlje prihrumel vihar in muhasto razmetal stvari, kakor so zdaj raztreseno ležale. Tenenteji in karabinjerji so za hip buljili v to razstavo odpora, potem pa so začeli naglas preklinjati in psovati pobegle. Cantalupo je skočil v klet, začel grabiti razne predmete in jih z gnusom — kakor da bi bili okuženi — metal daleč stran od sebe. Machi se je zapičil v skladišče metlinih omel, se skobacal v klet, metal

omela v barako in pri tem neznansko vpil in preklinjal. Obraz mu je zmagoslavno sijal, saj je končno izsledil tatove metlinih omel, za katerimi je že dva meseca zaman stikal.

Čez glave karabinjerjev in alpincev so se iztezali dolgi vratovi internirancev, ki so vsi iz sebe strmeli v kletno razstavo. Morda je bilo zanje, ki so bili noč in dan v baraki, a niso ničesar vedeli, vse to še večje odkritje kakor za komando.

Takrat pa se je zgodilo nekaj čudnega: za Machijem je nenadno skočil v klet Polo, pograbil sredi pisane šare neke čevlje in divje kriknil:

»Ma queste scarpe qui, sono mie! Eccole, finalmente! Sono mie! Sì, sono mie!«

Potem je začel lesti iz kleti. Kar naprej pa je kričal, da mu je nekdo ukradel čevlje in da je že več tednov bos — pokazal je na svoje boste noge — zdaj pa da je srečen, ker je spet našel svoje čevlje.

Karabinjerji in alpinci so buljili vanj in obmolknili. Bil je res čudna prikazen: iz kosmatega upadlega obraza so mu črne oči nemirno blodile naokrog, ne da bi se na čemer koli ali komur koli ustavljale; kretnje so mu bile zmedene in nenavadne. Marsikdo je menil, da se mu je zmešalo.

Nobeden od Italijanov mu ni rekel niti besede.

Končno je Polo s svojimi čevlji godrnjaje izginil v množici.

Machi je zlezel iz kleti in zavpil:

»Kapo!«

Kapo je pristopil.

S strogostjo direktorja deklinškega liceja ga je nahrulil:

»Vi ste odgovorni za vse to!«

»Jaz? Ne!« se je branil kapo.

»Ste vedeli, kaj se dogaja?«

»Ne! Nisem!« Kapo je gledal kapetanu mirno naravnost v oči. Ničesar se ni bal, saj res ni vedel ničesar.

»Res niste vedeli?«

»Nisem!«

»Kje je vaš pograd?«

»Tu!«

Pokazal je na pograd, ki je bil skoraj nad jaškom, vsekakor pa nad gorami izkopane zemlje.

»Tu? In niste vedeli?«

»Nisem!«

»Dokažite!«

Množica ju je s pritajenim dihom poslušala. Izzivalni in posmehljivi pogledi so se pasli po Machiju.

Kapo je nenadno rekel na ves glas:

»Če bi vedel, bi ušel z njimi!«

Takrat pa je bilo Machiju dovolj. Primazal je kapu dve zveneči klofuti. Kapo si je zaščitil glavo z rokami in zatulil:

»Nisem vedel! Nisem vedel!«

Machiju pa se je po prvih udarcih razvil bes. S pestmi je treskal po kapu, da je padalo po glavi, po plečih in po hrbtu. Ob vsakem udarcu je zakričal:

»Ná! Lažnivec! Ná! Za norca nas ima! Ná! Ná! Ná!

Medtem je Cantalupo odkril vhod v klet. Zgrabili so Pola in Lojzeta — Vanek je bil v delavnici — in ju prignali k Machiju. Pričeli so tepsti še ta dva. Korobači so švigali in se pletli okrog njihovih nog, života in glave. Kapo je jokal in še vedno ponavljal svoj »Nisem vedel!« Tudi Polo je jokal in presunljivo kričal. Mnogi so spet zasumili, da je zblaznel. Lojze pa je bil kakor iz kamna. Tudi ko so ga vrgli na tla in ga z vso silo brcali v želodec, v hrbet in v glavo, ni dal glasu od sebe.

Nato so jih odvedli h kolu v osredku kampa. Hoditi niso mogli. Bili so vsi marogasti. Kapove oči so bile krvave.

Milochi je dobil nalog, da odnese in pregleda »trofeje«, nagrmdene v kleti.

Polo, Lojze in kapo so viseli na kolu ob nočni straži.

Karabinjerji so več ur odnašali trofeje.

Pod noč so postavili straže pri jašku, ob zasutem rovu in ob izhodu v koruzi. Tudi zasutemu teleskopu niso zaupali.

Stražili so pred vsemi vhodi v barake, ki so bile še vedno blokirane. Nočne patrulje so odpirale tla barak in jih razsvetljevale. Napovedali so, da bodo v steno vseh barak napravili velike luknje, skozi katere bodo imeli ponoči pregled čez kleti. Kotle so še vedno prinašali pred barake.

Rogač in Poženel — slednji je bil v novem komiteju — sta bila na delu. Mislila sta na nevarnosti, ki so jim grozile. Peter pa se je oprl na Rogača kakor prej na brata in mu pomagal. Najbolj so se bali zasliševanj in mučenj: lahko bi koga zlomili in potem bi se organizacija sesedla kakor peščena zgradba. In še nekaj jih je skrbelo: trofeje. Med njimi so bile srajce in robci z monogrami, gavetke s številkami, škatle od paketov z naslovi in imeni. Po tej sledi bi lahko daleč prišli. Rogáč se je sicer takoj po begu še enkrat spustil v rov in

odstranil razne izdajalske stvari, zaradi katerih so se mnogim ježili lasje, toda kdo bi vse to pregledal! V dveh mesecih so nagrmadili toliko stvari, da bi jih morali zdaj z vozovi odvažati. Edino upanje jim je bilo, da so poverili preiskavo trofej Milochiju. Zanj so vedeli, da ne bo niti poskušal kaj odkriti.

Zvečer so teleskopci natančno preiskali Polove in Lojzove stvari. Pri Polu so našli blatno, po zemlji dišečo srajco. Niso vedeli, kam z njo. Peter jo je v naglici zalučal v stranišče.

Od stranišča pa je — že v trdi temi — smuknil k ograji, za katero je bil kol. Zažvižgal je partizansko:

Za vasjo je čredo pasla.

Vsa vesela dan na dan — — —

Potem pa je zavpil: »Držite se!«

In že je izginil v temici med barakami.

Z nestrpnostjo je kampo pričakoval naslednjega jutra in novih ukrepov komande. Teleskopce je močno skrbela smer teh ukrepov. Jih bodo odkrili ali ne?

Komaj se je drugega dne zdanilo, so pričeli s preiskavami po barakah. Zlasti so se vrgli na kleti. V triintrideseti so pretipali celo vsak pograd. Jašek v kleti so zacementirali, četudi je bil rov zasut. V stene barak na nagnjenih tleh so napravili velike luknje za obhodne straže. Teleskopci so bili veseli teh ukrepov: bili so bolj zavarovanje pred novim begom kakor pa iskanje tistih, ki so pomagali osmorici.

Tudi vesti o pregledovanju trofej so bile ugodne. Karabinjerji so preklinjaje zmetali vse v skladiščni prostor in ga zaklenili. Pogledal ni nihče ničesar.

Naslednjega jutra so se vrnili v barako Polo, Lojze in kapo. Zasliševali jih niso. Proti poldnevu so celo odprli barake in umaknili straže od njih.

Po štirih dneh so se ljudje spet nemoteno vsuli iz barak. Najprej so stekli k rovu za triintrideseto. Gledali so široki jarek, ki se je vil od barake do koruze. Tod je tekel rov. Tla so bila razrita. Močni odtisi tolkačev so bili videti na dnu jarka in ob robovih. Štiriinšestdeset metrov so izkopali, je nekdo povedal. Ogledovali so si vse n drobности in se niso mogli ločiti od tega jarka in te zemlje... Komaj so eni odšli, je že prišla druga skupina, za njo tretja, četrta, peta, pa spet tisti, ki so sicer že vse videli, a jih je neznana sila znova pritegnila na ta sončni pas med žico in barako. Rakovčani so bili kuhani in pečeni pri teleskopu, kakor pred meseci za barako, ki je imela najlepši razgled na polja.

Stanovalce trintridesete je ves kampo občudoval. Niso je tenenteji zaman krstili »Baracca famosa«. A tudi sami so se tega močno zavedali. Najbolj glasen je bil Muhar, ki je stalno krožil okrog jarka in zbranim gručam pripovedoval o pobeglih. Rad je govoril o Črtu in o tem, kako sta pulila travo:

»Pogosto sem videl Črta z nekimi deščicami. Vprašal sem ga:

„Kam greš s tem?“ — „Kuril bom.“ — „Kje boš kuril? Te bo Cantalupo dal na kol.“ — Črt pa je že izginil. Venomer je govoril: „Kuril bom. Kuril bom.“ Ognja pa nikjer.«

In Muhar se je na glas krohotal.

Tudi Hribček se je ustavil pri jarku in se grel na toplem septembrskem soncu. Zinil pa ni nobene. Prepogosto se je namreč spomnil, kako ga je Gato prevaril. Brž ko so odkrili vhod v klet, je vedel, da Gato ni silil v kot zaradi kašlja, kot je govoril, temveč zaradi rova. Vendar tega ni nikomur zaupal.

Inženir Babšek je tolmačil gradbeno stran. Seveda je molčal kot riba, da je nekoč rekel Igorju: »V tej zemlji ni mogoče izkopati rova!« Pač pa je Rogaču zdaj šepnil na uho:

»Jaz sem jim dajal nasvete. Če bi me bolj poslušali, bi še boljše napravili.«

Zajček pa je izbruhnil:

»Besen sem, ker nisem ušel z njimi!«

»O, hudiča!« so se vsi zasmjeli.

»Ko bi samo slutil, kaj delajo, takoj bi bil zraven. Najbrž bi bilo še boljše!«

»Oooo!«

»Ti ne bi šel z njimi, dobro se ti pa le zdi, da so ušli!« ga je popravil Rogač.

»Saj. Imaš prav!« se je rade volje umaknil Zajček.

Potem se je pogovor spet vrnil na osebe pobeglih. Vedno znova so si klicali v spomin najrazličnejše nadrobnosti, ki so jim bile poprej nerazumljive, a so jih zdaj lahko pojasnili. Drugače so gledali na pobegle ko poprej! Kocmur je mirno vlekel svojo pipico in počasi odvijal štreto spomina:

»Spominjam se Marjana. Po cele ure je ležal na pogradu in držal v rokah nad glavo „Piccolo“. Nekega dne sem ga zbodel: „Saj ne razumeš nič. Kaj se delaš?“ — Pa je boljše razumel kakor mi, ki smo ga imeli za kmeta.«

Kocmur se je zadnje dni močno spremenil. Še on je zapustil Komarja in na glas obsojal pretepanje kapa. »To je svinjarija! To je res svinjarija, kar so napravili s kapom,« je ponavljal.

Mimo sta prišla Dnevnik in Niko. Molčala sta. Ustavila sta se nekaj metrov stran od gruče. Potem je Niko rekel:

»Veš, za malo se mi zdi. Niti zbogom mi niso rekli.«

Madona je bila v teh dneh za vedno pokopana, teleskopci so tudi njo odrinili v pozabo, toda Nika je bolelo, da mu niso ničesar zaupali, čeprav je Igorju nastavil nož naravnost na grlo. Sicer pa, bolj ko je premišljeval o vsem, bolj mu je bilo na dlani, da bi bil ta beg zanj strašen napor in da ga najbrž ne bi prenesel. Nazadnje se je oklenil misli, da je bilo prav, da ga niso vzeli s sabo — na žalost je z njegovim zdravjem pač taka — ampak povedati bi mu le morali, da gredo. »Saj sem vendar v svojih platnenih srčkih prenašal tajnosti boja!« Potem se je spomnil Črta z belo brazgotino nad komolcem in Igorja, vsega zapredenega v prikriti boj, pa je bil spet drugačne misli: »Vse to je vrag ... disciplina ... prikrivanje ... oni ne morejo drugače ... z vsemi so taki ... hudič, no...«

»Kampeljci pa so, kaj? Takle rov! Mi smo se sončili, oni pa so pod nami kopali! Preklemanski Črt, zato se je sončil z mano, da je stražil luknjo!« so Niku zažarele oči in ves se je sklonil k Dnevniku. Ni hotel, da bi ga ta imel za mlačneža ali takega, ki ni tesno pobraten s teleskopci.

Dnevnik je resnobno prikimal in molčal. Uvidel je, da se je zmotil: četudi so mnogi preklinjali, ker so jih mrcvarili zaradi bega, pa le niso obsojali teleskopcev; samo v šali se je kdo obregnil obnje. Dnevnik si je dopoldne zapisal: »Najbrž bi mene začudeno pogledali, če bi vedeli — — —«

Takrat pa je v veliki gruči završalo:

»Oooo!«

»Živio!«

Kapo in Polo sta stopila mednje. Polo je bil obrit, brez brade in preoblečen. Vse to je bila Petrova zasluga. Kapu se je smejalo samo od sebe, Polo pa se je držal, kakor da mu je malce nerodno, a vendarle prijetno. Nobenega znaka blaznosti ni bilo več na njem.

»A jim kaj zameriš, pobeglim?«

Kapo se je še bolj zasmejal:

»Nič!«

»Lepo!«

»Zameril bi jim, če bi jih pripeljali nazaj!«

»To pa!«

»Če pridejo nazaj, jih premlatimo!«

»Če so znali izkopati rov, bodo znali tudi bežati!« je rekel Rogač s poudarkom, ki je razkrival zaupanje.

Po sentineli onstran žic sta šla čez jarek Paa in Milochi. Paa se je ustavil in brskal s škornjem po jarku. Ko je zagledal množico na drugem koncu jarka, se je zasmel. Nevolja zaradi tega, ker je bil on dežurni na dan pobega, ga je že davno minila.

Rogač pa je pomislil: »Škoda. Že tedne pred begom smo računali na to, da mora biti beg prav takrat, ko bo Cantalupo dežurni. Pa se nam ni posrečilo. Prav Paa je moralo zadeti! Res škoda!«

Ljudje so se kar naprej pogovarjali o rovu in o pobeglih. Mnogi so za trdno verjeli, da je osmerico čakal avto in jo odpeljal ali proti Švici ali v partizane.

Novembra so vse premestili bolj »na varno«: v Renicci, v Padovo in na Rab, a v Gonars so pripeljali slovenske in hrvaške žene z otroki, o katerih so mislili, da so manj nevarni za napad na kampo in za beg. Grof jo je torej tudi to pot srečno zvozil. Ohranil si je kampo, le namesto mož se je bogatil na račun žena in otrok. In vnovič jih je prišel tolažit papežev nuncij. Takrat pa so razjarjene žene dvignile otroke v zrak in mogočni zbor je skandiral: »Pace e pane!«

Res je bilo: teleskop je bil uničen, nihče ne bo več ušel po njem in ne upal vanj, kakor so upali teleskopci. Toda ta jarek, ki ga je nadomestil, ta osmerica, ki je ušla in je niso mogli ujeti, vse to je kampo še bolj združevalo in razvnelo nova tovarištva in nove nade, te pa so jim bile v uteho v težki zimi 1943. Prekopani teleskop je še bolj jasno odpiral nova obzorja kakor tisti, ki je bil šestdeset centimetrov visok in šestdeset širok. Teleskop je bil zdaj močnejši ko prej. Tisoči so gledali skozenj. Slovenske in hrvaške mame so v dolgih, lačnih gonarskih dneh pripovedovale svojim otročkom o tistih, ki so se prebili v prostost.

Ko je Vicedomini uvidel, da ne bodo nikogar dobili, je rekel svojim zbranim oficirjem:

»Nobenega nismo ujeli. Takega primera ni v italijanski zgodovini!«

Jarek pa so še dolgo stražili. So se bali uničenega teleskopa, te krute priče poraza? Kdo ve? — — — Prav gotovo pa so se bali — novega rova, zakaj neutrudljivo so ponoči svetili v kleti, vse do konca.